

К.С. Ермаганбетова¹, Синан Озбек²

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан;

²Коджаели университеті, Түркия
(E-mail: e.kuralai@yandex.kz)

Мұражай — аймақтың танымалдылығын қалыптастырушы құрал

Мақалада аймақтың танымалдылығын қалыптастырудағы мұражайдың алатын орны мен ролі туралы мәселе қарастырылды. Егеменді еліміздің алдында тұрған ең маңызды мәселенің бірі — өз еліміздің әлем алдындағы танымалдылығын, имиджін қалыптастыру. Осыған байланысты авторлар Қазақстан мұражайлары Лувр, Эрмитаж және тағы басқалары сияқты еліміздің танымалдылығын қалыптастыратын құралға айналуы тиіс деп санайды. Яғни, мұражайдың аймақтың имиджі мен танымалдылығын қалыптастырудағы орны мен ролін айқындау үшін мұражайдың бес қырын көрсетеді: мұражай мәдени орталық ретінде; мұражай мәдени мұраны сақтаушы және тасымалдаушы ретінде; мұражай аймақты дамытушы «инициатор» ретінде; мұражай мәдени бастамалар алаңы ретінде; мұражай өмірлік стандарттардың эталоны ретінде.

Кілт сөздер: мұражай, бренд, имидж, аймақ, мәдени мұра, мәдениет, заманауи мұражай, тарихты сақтау.

«Мұражай» деген сөзді естігенде көз алдымызға Париждегі Луврды, Санкт-Петербургтағы Эрмитажды, тағы басқа үлкен мұражайларды елестетеміз. Олар маңызды әлеуметтік, туристік, инфрақұрылымдық және саяси институт болып табылады және олардың мүмкіндіктері жоғары. Расында, олар қала және әлем алдындағы ең құнды орын болып саналады және басқа мұражайлардың жұмыс істеуіне үлкен тәжірибе береді. Осындай деңгейге жету үшін олар не істеді? Мұражай қалай аймақтың танымалдылығын қалыптастыратын құрал бола алады? деген сұрақтар туындайды. Бұл сұрақтарға жауап беріп көрейік.

Мұражай әлеуметтік және мәдени өмір құбылысы ретінде мектеп, жоғарғы оқу орындары, кинотеатр, театр, кітапхана сияқты қоғамның мәдени өмірінің қажетті бөлігіне айналды.

Мұражай мәселесі соңғы он-он бес жылда өзекті мәселелердің біріне айналды. Қазақстан тарихында мұражай ісі ХІХ ғ. екінші жартысынан басталды. 1832–1841 жж. Орынборда генерал-губернатор В.А.Перовскийдің қарамағында қызмет еткен В.И.Даль қазақ халқының салт-дәстүрін, күнделікті тұрмысы мен мәдениетін зерттеп қана қоймай, этнографиялық экспонаттарды жинақтаған. 1913 ж. Қазақстанда 3 мұражай қызмет жасады: Орал мұражайы (1859), Семей мұражайы (1898) және Жетісу мұражайы (1989). Қазіргі кезде 174 мұражай бар. Бірақ олардың тарихы мен генезисі күрделі және қарама-қайшы.

Қазақстанда ХХ ғ. басында мұражайға деген көзқарас сыни және жағымсыз тұрғыда болды. Себебі мемлекетке ең бастысы оның экономикалық инфрақұрылымының дамуы және географиялық шеңбері, экономикалық саясаты маңыздырақ болды. Соған қарамастан, мұражайлар әлі күнге дейін өмір сүріп келеді және дами түсті. Мұражайтанушы Г.Файзулина ХХ ғ. 90 жж. Қазақстанның мұражай тарихының қалыптасуы мен дамуының жаңа кезеңі деп санайды: «Бұл кезең қазақ халқының тағдырына үлкен оқиғаны енгізген кез: 1991 ж. Қазақстан егеменді ел, тәуелсіз мемлекет болды. Осы кезеңнен бастап Қазақстан мұражайларының даму жолын жеке жол деп атауға болады: жұмыс атқарудың жаңа әдісі қалыптасты, мұражай қызметінің мазмұны өзгерді, ұлттық тақырыпқа бағыт берілді, ғылыми-зерттеу жұмысы өзектендірілді, мұражай желісі кеңейтілді, мұражайдың жаңа типтері пайда болды»[1; 6]. Бүгінгі күні еліміздегі мұражайларды 1990 ж. дейінгі, яғни егемендікке дейінгі және 1990 жж. кейінгі, яғни егемендік алғаннан бастап қалыптасқан, мұражайлар деп бөліп қарастырамыз. Себебі 1990 жж. дейін қалыптасқан мұражайлар экспонаты ескі көзқарастарды, ескі тарихты сақтап қалған, мұражай ісін жүргізуде де советтік кезеңдегі дәстүрді көрсетеді. Ал егемендікті алғаннан кейін ашылған мұражайлар еліміздің жаңа тарихын көрсете отырып, болашаққа деген үлкен сенімді көрсетеді. Екі кезең мұражайларынан әр түрлі сезіммен шығуға болады. Әрине, бұл әрбір көрерменнің сезімталдылығына байланысты.

Қазақстан мұражайларының даму және гүлдену шағы Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың қолдауымен жүзеге асырылған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының жүзеге асырылуымен

байланысты. Осы бағдарлама аясында Қазақ елінің көптеген аймақтарында бағдарламаның мақсаттарын (рухани және білім беру саласын дамыту, елдің мәдени мұрасының сақталуы мен тиімді пайдаланылуын қамтамасыз ету (2004–2006); еліміздің тарихи-мәдени мұрасын зерделеу, сақтау және қалпына келтіру (2007–2009); рухани және білім беру салаларын дамытудың ғылыми, әлеуметтік-экономикалық және ұйымдастыру-әдістемелік базасын одан әрі жетілдіру, тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану тиімділігін арттыру тетіктерін әзірлеу (2009–2011)) [2] жүзеге асыру негізінде жаңа мұражайлар ашылды, ескі мұражайларға қайта құру және жаңғырту жұмыстары жүргізілді. Мемлекеттік идеологиялар мен стратегиялар негізінде мұражай ісі мен зерттеу бағыттарына өзгертулер енгізілді. Мұражай – рухани және материалды мәдени мұраны жинақтаушы, сақтаушы, ұрпаққа тасымалдаушы, насихаттаушы мәдени мекеме.

Ресейлік мұражайтанушы В.Лобанова «Мұражай территорияның даму факторы» мақаласында [3; 107–139] мұражайлар мен жергілікті ұйымдардың өзара әрекеттесу модельдерін ұсынды. Мұражайды әлемдік, аймақтық және локалды брендті қалыптастырушы құрал, жаңа құндылықтарды жасаушы ұйым, жаңалықтар алаңы ретінде бөліп көрсеткен. Бізде мұражайды аймақтың имиджін қалыптастырушы құрал ретінде бірнеше қырларын зерттеп көрейік.

1. Мұражай мәдени орталық ретінде. Мұражай — бұл күрделі әлеуметтік мәдени институт. Ол заманауи қоғамға бейімделуге, келушілердің шығармашылық әлеуетінің дамуына көмектеседі. Мұражай кеңістігі келушілерге үлкен мүмкіндік беретін креативті алаң болып табылады. XIX–XX ғғ. әр түрлі бағыттағы мұражайлар ұлттық, мемлекеттік, қоғамдық құндылық болып саналатын мәдени үлгілерді таңдаумен және сақтаумен айналысты. Л.М. Шляхтинаның пікірі бойынша, мұражай кітаптан алынған білімді толықтырудың қосымша құралы болды, яғни мұражай қосымша білім беру мекемесі болды. Ал XX–XXI ғғ. мұражай туралы көзқарас өзгерді. Ол «мәдени мұраның ақпараттық орталығы, әлеуметтік-мәдени бейімделу институты, өткен дәуір мен қазіргі кездегі мәдени құндылықтарын тану құралы ретінде қарастырылады» [4; 126].

Ал М.С. Каган қазіргі кездегі мұражайдың мазмұнын мәдениет пен дәстүрлі «вербализацияның» көрінісінің өсу альтернативасы ретінде түсінеді. Визуалы ақпараттың үздіксіз ағымы «визуалды мәдениет» дағдарысына әкелді, адамның эстетикалық қабылдау қабілетін жоғалтуға әкеп соқты. Оның ойы бойынша, мұражай қоғаршаған ортадағы негативті тенденцияларға төтеп бере алады. адамдарды «визуалды мәдениетті» тәрбиелеу арқылы пайымдауға, сезінуге көмектеседі, сонымен қатар адекватты «вербализацияға» мүмкіндік береді [5; 301]. Қазіргі кездегі зерттеулер мұражайдағы кеңістіктік-уақыттық қатынасты коммуникация және тұлғаралық деңгейде қарастырады. Білетініміздей, сұхбат идеялардың, ойлардың, сезімдердің, өнегелік тәжірибелердің және өмірік коллизиялардың алмасуы. Мұражай көркем өнер саласы мен шығармашылық туындымен тамсанған адамдар арасында сұхбаттық байланысты орнатуға, өнегелік «перипетия» қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ендеше, мұражай өзін, қоршаған ортаны түсінуге және мәдени ортаға бейімделуге көмек көрсетеді. Мұражай тарихтың және «мәңгілік құндылықтарын» тұрақты қорғаушы ретінде қазіргі мәдениеттегі агрессивті ақпараттық және визуалды ағымда өз орнын табуға көмектеседі. Сонымен қатар заманауи мұражай кездесу орны, мәдениет және демалыс орталығы болып саналады.

XIX ғ. – XX ғ. бірінші жартысында мұражайлар тек шектеулі, өзіне ғана қызмет кеткен, экспонаттардың тарихын жазумен, экспонаттарды жинақтаумен айналысқан. XX ғ. ортасынан бастап мұражай ісінің теоретиктері мен практиктері мұражайды көрермендерге бет бұру, олардың сұранысын қамтамасыз ету ісімен айналыса бастады. Және оны мұражайдың маңызды міндетіне айналдырды. Бұл туралы О.С. Сапанжа өзінің «Современный художественный музей: на службе человечеству или человеку?» [6; 6–17] мақаласында Теодор Лоудың «Музей как социальный институт» [7] атты Нью-Йорк мұражайы туралы есебіндегі тұжырымдамасын мысалға келтіреді: «Коллекцияларды жасаумен қызыққан, жинақтау мен зерттеумен есі кеткендер көрермендер алдындағы жауапкершілікті ұмытып кетеді». Сондықтан XX ғ. екінші жартысында мұражай басқа әлеуметтік мекемелермен тығыз байланыс орната отырып, өзінің тұжырымдамасын өзгертті. О.С.Сапанжаның пікірі бойынша, «соңғы жылдары американдық немесе батыстық еуропалық үлгіге бағытталған жаңа мұражайлар ашылды және мәдени, білім беру, ойын-сауық орталығы ретінде жаңа мүмкіндіктерді игеріп отыр» [8; 22]. Қазіргі кезде АҚШ-тың, Батыс Еуропаның көптеген мұражайлары мәдениет және ойын-сауық орталықтарына айналды, соның негізінде көпшілікті өздеріне қаратып отыр. Мысалы, заманауи өнер мұражайларының бірінші қатарын Нью-Йорк заманауи өнер мұражайы бастады. Американдық сыншы Х.Креймердің пікірі бойынша, «Нью-Йорк заманауи өнер мұражайы басынан бастап мұражай принциптерінен тыс концепция құрастырғысы келді. Бейнелеу өнері,

мүсіндеме, сурет және гравюра шеңберінен шығып, мұражай өзінің қызығушылығын сәулет, көркемдік құрылыс, фотография, кинофильмге бағыттады» [9; 36]. Яғни мұражай жалпы мәдени тенденцияларға бағынатын тұтас кеңістікке айналу керек болды. Сонымен қатар үздіксіз даму үстінде болу керек және көрермендерді қызықтыруы тиіс.

Қазақстан, бұл жағынан, әлдеқайда артта қалды деп айтуға болмайды. Қазақстан мұражайлары да қолдарынан келгенше заман талабына, келушілердің сұраныстарына сай келетін іс-шаралар өткізіп және әр түрлі әлеуметтік-мәдени институттармен байланыстар орнатып отыр. Мәселен, Алматыда орналасқан Ықылас атындағы халықтың сазды аспаптары мұражайын атап кетуге болады. Мұражай 1980 ж. ашылды. 2012 ж. жаңғырту, қайта құру жұмыстары жүргізілді. Мұражайдың миссиясы — қазақ халқының мәдени мұрасын сақтау және көпшілікке түсіндіру. Мұражай еліміздің тұрғындары мен қонақтары үшін Қазақстан мәдениетімен танысудың танымдық сатысы болуы тиіс. Экспозицияда ұлттық музыкалық аспаптардың қырықтан астам түрлері қойылған. Мұражай 7 экспозициялық залдан тұрады. Заманауи талаптарға сәйкес жасалған ерекше мұражайлардың бірі болып саналады. Аудиогидтер, Media Table мультимедиялық жүйесі және Kinect орналасқан. Кіреберісте әйнекте ұлттық киім киген ер адамның галограммасы келушілерді үш тілде қарсы алады және мұражайдың қысқаша тарихымен таныстырады. Мұражайдың тағы бір заманауи ерекшелігі бір бөлмесінде Kinect түйісусіз сенсорлы ойын бақылаушы аппараты орнатылған. Қабырғадағы мониторда көрсетілген музыкалық аспаптарға дирижерлік етуге болады. Сонымен қатар бұл бөлмеде диван орналасқан, адам сүйікті музыкалық аспабының үнін тындап отырып демалуына болады. Бұл мұражайда қарым-қатынас және қоғаммен байланыс алаңы ретінде 160 орынды концерт залы да бар. Әр түрлі шығармашылық кештер және экспозицияда тұрған музыкалық аспапты «жандандыру» идеясымен сол аспапты сахнаға шығарып, тарихымен таныстыра отырып, әуенін ұрпаққа, халыққа естітеді. «Музыкалық аспапты жандандыру» идеясын жүзеге асыру үшін мұражай Құрманғазы атындағы қазақ ұлттық консерваториясымен және Жүргенов атындағы өнер академиясымен тығыз жұмыс жасайды. Жобалар: «Ғасырлар үні», «Ұлы дала сазы», «Мастер и музыкант» және жеке шығармашылық кештер. Тағы бір инновациялық жобасы Facebook.com әлеуметтік желісі бойынша «Мәдени абонемент — барлық отбасы үшін тиімді шешім» атты конкурс жүргізеді. Сайыс жеңімпазы үш күнге екі адамдық тегін билетке ие болады [10].

Бұдан байқайтынымыз, мұражайларды әр түрлі бағыттағы іс-шараларға тарту және мұражайлар арасында бәсекелестік қалыптастыру мұражайдың имиджін қалыптастыруға септігін тигізеді. Мұражайдың имиджінің қалыптасуы ол аймақтың да танымалдылығын қалыптастырады.

2. *Мұражай мәдени мұраны сақтаушы және тасымалдаушы ретінде.* Мәдениеттің артефакттарын, мұраларын жинақтаушы, сақтаушы, халыққа таныстырушы, ұрпақтан ұрпаққа тасымалдаушы институт, ол — мұражай. Бүгінгі күні Республикамыздың әрбір өңірінде әр түрлі салада жұмыс жасайтын 174 мұражай бар. Әрбір мұражай өз өңірінің тарихы мен мәдениетін, естелігі мен мұрасын сақтаушы, жасаушы, таратушы, насихаттаушы ретінде сол өңірдің мәдени мекемесі және білім ордасы болып саналады.

Қазақстанда мұражай ісінің дамуы мен гүлденуіне бастау болған — «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы. Бұл бағдарламаның мақсаты — елдің тарихи-мәдени мұрасын зерттеу, қалпына келтіру және сақтау, тарихи-мәдени дәстүрлерді қайтару, шет елде Қазақстанның мәдени мұрасын үгіттеу. Бағдарлама үш кезеңде жүзеге асырылады: бірінші кезеңнің (2004–2006) мақсаты — рухани және білім беру саласын дамыту, елдің мәдени мұрасының сақталуы мен тиімді пайдаланылуын қамтамасыз ету. Міндеттерінің бірі — елдің маңызды тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін қайта жаңғырту; мәдени мұраны, соның ішінде қазіргі заманғы ұлттық мәдениетті, ауыз әдебиетін, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды зерделеудің тұтастай жүйесін құру; екінші кезеңнің (2007–2009) мақсаты — еліміздің тарихи-мәдени мұрасын зерделеу, сақтау және қалпына келтіру, міндеттері — Қазақ халқының мәдени мұрасы саласындағы ғылыми жұмыстарды одан әрі жалғастыру, тарих және мәдениет ескерткіштерін, соның ішінде Қазақстан тарихына қатысты алыс және жақын шетелдердегі ескерткіштерді қайта жаңғырту жұмыстарын жалғастыру; үшінші кезеңнің (2009–2011) мақсаты — тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану тиімділігін арттыру тетіктерін әзірлеу, міндеттері — тарихи-мәдени мұраны сақтап, одан әрі дамыту үшін қолайлы жағдай жасау; мемлекеттік және салалық бағдарламалар іс-шаралар жоспарын іске асырудың тиімді тетіктері мен құралдарын әзірлеу; Қазақстанның бай тарихи және мәдени мұрасын халықаралық деңгейде насихаттау; мемлекеттік және салалық бағдарламаларын іске асыру барысында жинақталған жаңа және жүйеленген білімді ғылыми айналымға енгізу жөнінде ұсыныстар әзірлеу; тарихи-мәдени

мұраны туризмді дамыту үшін белсенді пайдалану, тарих және мәдениет ескерткіштерін туризм инфрақұрылымының маңызды бір бөлігі ретінде қарастыру; тарихи-мәдени мұраны халыққа кеңінен тарату мақсатында қоғамдық білім және бұқаралық ақпарат салаларына аудару жолдарын іздестіру [2]. Осы мақсат-міндеттердің негізінде Қазақстанның әрбір аймағындағы мәдени-тарихи ескерткіштер жаңғыртылды, қайта жөндеу жұмыстары жүргізілді. Археологиялық қазба жұмыстары мен зерттеу жұмыстары негізінде тарихи-мәдени мұралар табылды. Осы қазбаларды, ашылуларды сақтау орны ретінде мұражайлардың қызметі арта түсті.

2011 жылдан бастап «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын әрі қарай жалғасыру ісін әрбір өңірдің әкімшілігіне тапсырды. Бұл тапсырыстың негізінде аймақтар арасында бәсекелестік қалыптасты. Бәсекелестіктің негізінде аймақтарда әртүрлі тарихи-мәдени ескерткіштер жаңғыртылып, мұралар танытылып жатыр. Ұлытау өңірі – тарихқа бай өлке. Ұзақ уақыт бойы оның мәдени ескерткіштері мен мұраларына аса көңіл бөлінген емес. 10 жыл ішінде Ұлытау өңірінен мәдени мұралар табылып, жаңа ескерткіштер бой көртерді. «Ұлытау» ұлттық тарихи-мәдени және табиғат қорық-мұражайы — ең маңызды мұражайлардың бірі. Ол тарихи-мәдени ескерткіштерді, материалды және рухани мұраларды сақтап қана қоймай, сол өңірдегі сирек кездесетін аң, құстарды қорғау міндетін де атқарады. Өңірдің ландшафты, флорасы мен фаунасы — мұраның бірі түрі, және ол сол өңірге көрік беретін басты құндылық болып саналады. Қазақтың заманауи әдебиетшісі, ғалым Құлбек Ергөбек мұражай туралы өзінің бір мақаласында «Мұражай – тарих, мұражай – шежіре. Мұражай – білім-ғылым. Сан-салалы өнер мен ғылым қоспасы – мұражай. Мәдениеттегі елдерде әрбір мұражайдың тарихы жазылып қатталады. Тіпті әрбір мұражайдың кезеңімен алмасып, жаңарып тұрар экспозициямен тарих шежіреленеді», — деген [11]. Мұражайдың ерекшелігі – ескерткіштердің, мәдени мұралардың түпнұсқасымен кездесу арқылы құндылықтарды сезіну. Сондықтан мұражайлар мәдени мұраны сақтаушы және тасымалдаушы ретінде аксиологиялық мағынаға ие болады. Яғни, ол рухани-өнегелік құндылықтарды тасымалдаушы. Ол — ұрпақтар мен мәдениет арасындағы сұхбаттасу кеңістігі.

Бұдан шығатын түйін, мұражай социумның этникалық және мәдени дифференциациясы жүйесінде ерекше шекаралық құрылымы бар тарихи және мәдени құндылықтар жинағы. Мұражай — ұрпақтар, ұлттар арасын байланыстырушы буын. Ендеше, мұражай — өз бейнесін іздейтін, бір көзқараспен тарихты, мәдениетті, территорияны қамтитын ұлттық қауымдастық айнасы.

3. *Мұражай аймақты дамытушы «инициатор» ретінде.* Мұражай белгілі бір аймақта орналасқандықтан, ол басқа мекемелерге сай емес мәселелерді шешеді: біріншіден, мұражай сол өңірдің ғылыми құжаттандыру орталығы болып саналады. Себебі, мұражай үлкен ғылыми және мәдени маңызы бар шынайы ақпаратты тасымалдайтын, өңірдің тарихы, мәдениеті, табиғаты туралы куәландыратын құжаттар мен заттарды мұражай пәні ретінде сақтайды. Екіншіден, өңірдің ғылыми-зерттеу қызметінің орталығы, себебі мұражай заттарын экспонат ретінде таңдау, зерттеу және қолдану зерттеу қызметін талап етеді, ал алынған нәтижелер мәдени немесе табиғи үрдістерде ғылыми жаңалық болып табылады. Үшіншіден, мұражай — өңірдің мәдени өкілдігі, мұражайда көрсетілген экспонаттар сол өңірдің мәдени мұрасы. Мұражай экспозициялары белгілі бір уақытта нақты қоғамда үстемдік ететін мәдени нормалар шоғырланған жаңа мәдени шынайылық болып табылады. Төртіншіден, мұражайдың құжаттандыру, ғылыми және мәдени құндылықтары ағартушылық-тәрбиелік орталық ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Әр түрлі тарихи кезеңде ұрпақтар тәжірибесін, үлгілі дәстүрді, мәдени нормаларды тасымалдаушы үрдісін жүзеге асырады. Оларға — «Тарихи-өлкетану мұражайы», «Тарихи-мәдени және табиғи қорық мұражайлары» жатқызуға болады.

Мысалы, Ұлытау өңірі — Еуразия даласындағы тарихқа, мәдениетке бай аймақ. Қазақ халқының басынан өткізген ұлы тарихи оқиғаларды жинақтаған және ұлы тұлғалар шыққан қасиетті жер. Ұлытау табиғатымен, ландшафтымен де тамсандырады. Осы өңірдің тарихын, мәдениетін және табиғатын сақтау, қорғау, ұрпаққа насихаттау, өзге елге таныстыру жұмысын жүзеге асырып отырған мәдени мекеме — «Ұлытау» ұлттық тарихи-мәдени және табиғи қорық-мұражайы. Ол Қазақ ССР Министрлер Кеңесінің 1990 жылғы 29 қарашадағы № 466 Қаулысымен құрылды. 2015 ж. жаңғырту жұмыстары жүргізілді.

Негізгі мақсаты — тарихи-археологиялық ескерткіштер мен тарихи ландшафтарды қорғап, сақтау және насихаттау. Негізгі міндеттері: 1) Ұлытау тарихи-архитектуралық, археологиялық кешенінің тұтастығын қамтамасыз ету, оның тарихи орнын сақтау; 2) ғылыми-зерттеу, қайта қалпына келтіру жұмыстарымен қатар, арнайы этнографиялық, археологиялық, кешендік мамандандырылған

экспедициялар ұйымдастыру; 3) мәдени-ағарту, жарнамалық-ақпарат және баспа қызметтерін жүргізу. «Ұлытау» қорық-мұражайының қорғау аймағын жалпы көлемі 147246 гектар құрайтын 25 тарихи-мәдени кешендер құрайды. Аталған аймақта 200 кешеннен артық ескерткіштер саны орын алады. Ескерткіштер санын анықтау және төлқұжаттандыру жұмыстары үнемі жүргізіледі. Ұлытау ауданы аймағында 358 тарихи-мәдени ескерткіш төлқұжаттандырылған. Олардың ішінде 11 ескерткіш Республикалық маңызға ие: Айранбай, Мақат, Жошыхан, Алашахан, Болған ана, Басқамыр, Аяққамыр, Дүзен, Домбауыл, Кетебай, Лабақ мазарлары [12]. Бұл мұражай Ұлытау өңірінің бренді деп айтсақ, артық болмайды. Ұлытау өңірін ерекшелейтін, осы өңірге келген туристерді қызықтыратын және келуге қызықтыратын тағы бір құбылыс — «Хандардың жинақталған бейнесі» атты ескерткіш. Қазақ даласындағы барлық хандардың образы бір ескерткіште бейнеленіп көрсетілген. Бұл ескерткіш мұражай алдында өңірдің орталық алаңында орналасқан.

Сонымен, мұражай — әлеуметтік-мағыналық қызмет атқаратын адамдардың ортақ қызметін ұйымдастырудың қалыптасқан тұрақты формасын білдіретін әлеуметтік институт. Бұл жағдайда әлеуметтік институт қоғамның белгілі бір әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған рөлдер мен беделдердің жиынтығы ретінде қарастырылады және құндылықтарды, талғамдарды, білімді, қызметті және басқада қабілеттерді тәрбиелеуге атсалысады. «Мұражай — әр түрлі білімнің, идеалдардың, құндылықтардың, ұстанымдардың өзара әрекеттесу орны. Бұл ерекше сәйкестендіретін және әлеуметтендіретін құрал, осы арқылы әрбір адам өзінің қандайда бір құндылықтар, мәдениет жүйесіне, әлеуметтік топқа жататыны туралы ақпарат пен мәліметтерді алып қана қоймай салыстыра алады», — дейді ресейлік мұражайтанушы Ю.Э. Комлев [13; 87].

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, аймақтың, белгілі бір орынның даму идеясы мәдениетпен айқындалады, ендеше, мұражайға мәдени орда ретінде үлкен міндет артылады. Ол тек өзінің өмір сүру кезеңдерін, жергілікті тұрғындар мен туристерге «мәдени демалыс» қызметтерін көрсетіп қана қоймай, ол есте қалатын жобалар мен акцияларды жасауы тиіс. Өз территориясының, аймағының имиджін жасау — мұражайдың қызметінің бірі.

Ең маңыздысы, мұражайларда әлемдік өркениеттің жалпы кеңістігіндегі халықтардың орналасқан жері туралы ойлануға мүмкіндік беретін, ерекше индикаторы болып саналатын тарихи мәліметтер жинақталады. Адамның қандай мұражайға келгені маңызды емес (себебі, әрбір кішкентай мұражай өз халқының естелігін сақтаушы болып саналады), бірақ мұражайда адам өзін толғандыратын сұрақтарға жауап ала алатындай болуы керек. Сонымен қатар зерттеушілер немесе сол ұлттың мәдениеті мен тарихына қызығушылық танытушылар мұражай экспозицияларын зерттеу арқылы, экспонаттар мен құжаттарды қарау арқылы сол аймақтың этнографиялық бейнесін жасай алатындай болуы тиіс. Подольск қаласының жаңа тарих мұражайының директоры Н.В. Зеленина өзінің мақаласында: «Егер адам мұражайға келіп тұрып, өзінің сол ұлттық мұраға қатысытылығын сезбесе, өз халқының тарихи өткен шағына деген мақтаныш сезімі оянбаса, келуші сол халықтың тарихы мен мәдениетіне деген қызығушылық таныта алмас, онда мұражай кеңістігі дұрыс жұмыс істемейді, ол тек анықтамалық қалқан болып қала бермек», — дейді [14]. Мұражай халықтың мұрасын сақтау орны, естеліктер мен «образды» құрастырушы, тарихи үзінділерді көрсетуші, мәдени демалыс іс-шараларын ұйымдастырушы ретінде аймақтың имиджін қалыптастыруда маңызды роль атқарады. Аймақтың танымал болуы мұражайдың қызметінің нәтижелеріне байланысты.

Мұражай қазіргі кезде тарихи артефакттар мен жинақтарды сақтаушы қойма ғана емес, мұражай бүгін әр түрлі бағытта ғылыми, ағартушылық, мәдени жұмыстар жүргізілетін, кездесулер өткізілетін орын.

XX ғ. аяғы–XXI ғ. басынан бастап мәдениет «территорияның локомотиві» [15] ретінде қарастырыла бастаса, ал XXI ғ. «мәдениет – XXI ғ. жаңа экономикасы» ретінде қарастырылады. Ал мұражай әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік, мәдени үрдістермен ұштасқан аймақтың дамуының маңызды факторына айналды. Әрбір жергілікті мұражай өзінің атауында сол аймақтың, қаланың есімін қолданады, ендеше ол сол аймақтың немесе территорияның айқын, әлеуетті бренді.

Әлемдік мұраның қоры ретінде мұражайдың маңыздылығы ЮНЕСКО-ның ИСОМ бағдарламасы бақыланғалы бері барлық елдерде мұражайдың елдің мәдени дамуының маңызды факторы ретінде ерекше орын берілді. Қазақстан Республикасының мәдени-саяси тұжырымдамасындағы ұсыныстарды ескере отырып, елдің мәдени брендингін қалыптастыруда мұражайдың рөлінің ерекше екенін байқаймыз. Мысалы, шет елдеріне демалуға немесе іс-сапарға барған адамдар міндетті түрде әлемдік классикалық туындылар сақталған мұражайларға барады. Париждегі Луврға туристер атакты суретші Леонардо да Винчидің «Моно Лизасын» көруге, Амстердамдағы ұлттық мұражайға «Ночной

дозорды», Дрезденге «Сикстиндік мадоннаны» және т.с.с туындыларды тамашалауға барады. Бұлар шын мәнінде сол мұражайдың басқалардан ажырататын ерекшелігі. Сол туындыларды тамашалау арқылы олар барлық мұражайдың ішіндегі сол аймақтың немесе елдің материалды және рухани мәдениет туындыларына көз салады, танысады. Ол біртіндеп ауыздан ауызға тарау арқылы жарнамаланады.

Мұражай ақпараттық және коммуникативтік қызмет атқара отырып елдің, аймақтың имиджін қалыптастыруда маңызды рөл атқара алады.

4. *Мұражай мәдени бастамаларға арналған алаң ретінде.* Қазақстандағы мұражай ісінің әрі қарай жүзеге асырылуына және еліміздің танымалдылығын қалыптастыруда, имидждік саясатты жүзеге асыруға үлесін қосушы мәдени институт ретінде жетілуіне негіз болып отырған келесі жоба, ол — Қазақстан Республикасының 2014 жылы қабылданған мәдени саясат тұжырымдамасы. Тұжырымдама бойынша «Қазақстан мұражайлары қазіргі форматқа сәйкес тарихи-мәдени мұраны кеңінен таныту мақсатында кітапхана, мұрағат, ғылыми мекемелердің өзара ынтымақтасып әрекеттесетін негізгі тірек орталығы болуы қажет» [16]. Көптеген жетекші елдер тәжірибесі аталған институттың зор әлеуметтік және экономикалық мүмкіндіктерін және ағартушылық белсенділікті арттыру, имидж бен туристік тартымдылықты қалыптастыру мәселелерінде оның әлеуетінің кең спектрін көрсетті. Мұражай бұл ғылым, білім, коммуникация, мәдени ақпараттар пен шығармашылық инновациялар орталығы ғана емес, ол мәдени бастамаларға арналған алаң ретінде қызмет атаруы тиіс.

Бұл бастамаға Орталық Азиядағы ең жас және ең үлкен мұражай болып саналатын Астанада орналасқан Қазақстан Республикасының ұлттық мұражайын жатқызуға болады. Мұражай Елбасының тапсырысымен «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру барысында құрылды. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 2 шілдеде «Қазақстан Республикасы Мәдениет министрлігі «Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі» республикалық мемлекеттік мекемесін құру туралы» № 675 Қаулысы шықты. Мұражай еліміздің Бас алаңы – Тәуелсіздік алаңында орналасқан. Оның асқақ бірегей ғимараты осы маңдағы «Қазақ елі» монументімен, Тәуелсіздік сарайымен, Бейбітшілік және Келісім сарайымен, «Хазірет Сұлтан» мешітімен және Ұлттық өнер университетімен үйлесім тапқан.

Мұражай дүниежүзілік стандарттарға сәйкес жабдықтармен жарақтандырылған, экспозициялар үшін заманауи көрме технологиялары: екі залға жұмыс істейтін арнайы контенті бар бірегей иілген экран, медиа еден, қазіргі Астананың орталық бөлігінің серпінді макеті, толып жатқан медиаэкрандар, галограммалар, диодты жарық LED-техника, сенсорлық дүңгіршектер, үш тілде ақпарат беретін мультимедиялық жолсерік пайдаланылады.

Мұражайда экскурсиялардың алуан түрлері — шолу және тақырыптық, философиялық экскурсиялар, интерактивті сабақтар мен ойын экскурсиялары түрінде арнайы бағдарламалар әзірленуде. Ұлттық музей заманауи санаткерлік мәдениет мекемесі болуға, Республиканың тарихи және мәдени мұрасын талдау, салыстыру, пайымдау, талқылау, ой-пікір айту және бағалау орнына айналуға тиіс. Осы заманғы музей — бұл келушілермен әрқашан да ашық бүкпесіз сұхбаттасу. Бұл музейде оның меймандарын тарихпен тілдесудің белсенді қатысушыларына айналдыруға қолдан келгеннің бәрі жасалған. «Халық қазынасы» ғылыми-зерттеу институты мұражайдың бөлімшесі болып табылады. Институт археологиялық зерттеу жұмыстарын, дәстүрлі мәдениетті зерттеу, тарихи-мәдени мұра нысандарына мониторинг және сараптама жүргізу, жәдігерлерді алғашқы қалпына келтіру мен жаңғырту жұмыстарын жүргізеді.

Қазақстан Республикасының ұлттық мұражайы мәдени бастаулардың алаңы ретінде республикалық, халықаралық деңгейдегі мәдени іс-шараларды жүзеге асырады. Сонымен қатар жоғарғы оқу орындары студенттерінің тәжірибе алмасу алаңы болып табылады.

Бірақ өнер арқылы жастардың субмәдениетін (Эмо, Готтар, Стрэйт-Эйдж, Рокер, Рэпер және т.с.с.) жұмылдыруға бағытталған бірде бір жобалар мұражайларда қарастырылмады.

Қазіргі кездегі мұражайлардың миссиясы — келушілерді қызықтыратын іс-шаралар ұйымдастыру. Сол себепті ол мұраларды сақтап және таныстырып қана қоймай, ойын-сауық немесе интеллектуалды іс-шаралар өткізетін ашық орынға айналуы керек.

Сонымен, мұражай — бұл әр түрлі ұрпақтар, кәсіби тұлғалар, шығармашы тұлғалар, субмәдениеттер арасындағы ақпараттармен және құндылықтармен алмасу, мәдениетаралық өзара әрекеттесу, кездесу орны.

5. *Мұражай өмірлік стандарттың эталоны ретінде.* Бұл типке жанкешті, өз ынтасымен, бір адамның бастамасымен құрылған мұражайларды жатқызуға болады. Ол адам мәдени, тарихи артефакттарды жинақтаушы және сол өлекені зерттеуші. Осындай мұражайлардың бірі — Қарағанды облысының Жезді кентінде құрылған «Кен және балқыту ісінің тарихы мұражайы». Мұражайдың негізін қалаған майдангер, райком қызметкері Мәкен Төрегелдин. Ол өзінің өмірін сол өңірмен байланысты тарихты жинақтауға арнады. Жезқазған өңірімен байланысты материалды және рухани мұраларды жинақтады. Өзінің үйінде ағылшындардан қалған алғашқы кең өңдеу техникаларын жинады. Кең орындарынан шыққан алғашқы өнім түрлері мен жер асты мен үсіндегі алғашқы рудаларды да коллекциялады. Осы жинақтаған заттардың негізінде аспан астындағы мұражай деп аталатын «Кен және балқыту ісінің тарихы мұражайын» ашты. Мәкен Төрегелдин облыстық деңгейде өңірдің туристік бағдарын құрастырды: 1) Жезқазған–Жезді–Қарсақпай; 2) Жезқазған–Жезді–Ұлытау.

Қазіргі кезде Мәкен Төрегелдиннің ісін әрі қарай отбасы жалғастыруда. Мұражайдың тағы бір ерекшелігі, экспонаттардың бірі – балқыту пеші бүгінгі күнге дейін жұмыс жасайды. Мұражайға келушілер тұрмыстық және кәдесый ретіндегі объектілерді жасауға қатысып, өзімен бірге жасаған затын базарлық ретінде алып кетуіне болады.

Осы типке жататын екінші мұражай түрі — Жезқазған қаласындағы Қ.Сәтбаев атындағы Тарихи-өндірістік мұражай. Мұражай экспозициялары жергілікті өлкетанушылардың бастамасы негізінде құрылды. Мұражайды ашу үшін «Қазақмыс» компаниясы меценат ретінде қаржыландырды. Қазіргі кезде мұражай Жезқазған тарихы — «Қазақмыс» тарихы деген идеяны айқындайды. Бұл жазғанымыз қазіргі еліміздің дамыған елдер қатарына қосылу мақсатында жасалып жатқан іс-шаралар стандартына сәйкес келеді. Ал енді өмірлік стандарт — бұл Батыс Еуропадан келген ұғым, тұтынушылардың сұраныстарына мен талаптарына сәйкес болу. Қазақстан мұражайларының кемшілігі, олар тек үкімет талаптарымен өмір сүреді.

Егер еліміздің басты тұжырымдамаларын негізге алатын болсақ, «Жаңа қазақстандық патриотизм» тұжырымдамасы М.Төрегелдиннің ісін қазіргі жастарға үлгі ретінде болады. Өз елінің тарихын жинау, соны әлемге таныту отансүйгіштік, патриотизм деп танылады.

XX ғ. соңғы жылдарынан бастап елдің тарихын қалыптастыруда, ұлттық және мәдени бірегейлікті қалыптастыруда, тарихи етеліктерді сақтауда мұражайдың алатын орны мен атқаратын қызметі туралы тарихшылар, әлеуметтанушылар және мәдениеттанушылар көптеген зерттеу жұмыстарын жүргізіп келеді. Мұражай — тарихқа, білімге, ғылыми ізденіске, әлеуметтік тәрбиеге, материалды және рухани мәдениетке, құндылықтарға толы орда. Ендеше, мұражай елдің, аймақтың, сол жерде өмір сүретін халықтың бет-бейнесі деп айтсақ, артық болмас.

Сонымен, мұражай аймақтың танымалдылығын, яғни, имиджін қалыптастырушы ретінде, ол — мәдени орталық болуы керек, мәдени мұраны сақтаушы және тасымалдаушы институт, аймақтың көркін келтіретін, туристерді өзіне тартатын «инициатор», мәдени бастамаларға арналған алаң және өмірлік стандарттың «эталоны» болуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1 Файзулина Г. Современный музей в Казахстане: вопросы, факты, мнения: сб. ст. / Г. Файзулина. — LAP Lambert Publishing, 2012. — 308 с.

2 Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.madenimura.kz>

3 Лобанова В. Музей как фактор развития территории / В. Лобанова // Музей и регион / Отв. ред. А.В. Лебедев; сост. В.Ю. Дукельский. — М., 2011. — 156 с.

4 Шляхтина Л.М. Современная методология реализации образовательной функции музеев / Л.М. Шляхтина // Важский край: источниковедение, история, культура: исследования и материалы. — Вельск, 2004. — Вып. 2. — 126 с.

5 Каган М.С. Музей в системе культуры / М.С. Каган. Вопросы искусствоведения. — № 4. — 1994. — 458 с.

6 Сапанжа О.С. Современный художественный музей: на службе человечеству или человеку? [Электронный ресурс] / О.С. Сапанжа // В поисках музейного образа: материалы науч. конф. — СПб., 2007. — С. 392. — Режим доступа: <http://es-dejavu.ru>

7 Report of the Metropolitan new York Museum of Theodore Lowe, published in 1942. Retrieved from <http://articles.thewalters.org/theodore-low>.

8 Сапанжа О.С. Взаимодействие музея и посетителя: вопросы классификации / О.С. Сапанжа // Музей – зритель. XXI в.: материалы конф. к 80-летию науч.-просвет. отд. / науч. ред. О. Г. Махо. — СПб.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2006. — 110 с.

- 9 Креймер Х. Цитадель авангардизма: Нью-Йоркский музей современного искусства / Х. Креймер // Америка. — 1981. — № 291. — С. 34–37.
- 10 Музей и этнология: серия электронных изданий Museum pro / Отв. ред. Е.Л. Галкина, Е.Е. Кузьмина, Н.А. Никишин. — Вып. 2.0. — М., 1997.
- 11 Құлбек Ерғөбек. Түркістан жинағы. — 1-т. — Түркістан, 2015.
- 12 Ұлытау өңірі. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://e-history.kz/>
- 13 Комлев Ю.Э. Музей как социально-культурный центр региона / Ю.Э. Комлев // Аналитика культурологии. — Вып. № 20. — 2011. — С. 10–15.
- 14 Зеленина Н.В. Музей — социальный институт памяти как фактор формирования национальной идентичности. [Электронный ресурс] / Н.В. Зеленина, Е.В. Зеленина. — Режим доступа: ukros.ru/wp-content/uploads/2015/08/зеленина_зеленина.doc
- 15 Шелегина О.Н. Роль музеев в формировании и трансляции позитивного имиджа Сибирского региона / О.Н. Шелегина // Вестн. Томск. гос. ун-та. — 2011. — № 351. — С. 74–80.
- 16 Қазақстан Республикасының мәдени саясат тұжырымдамасы. — Астана, 2014. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000998>

К.С. Ермаганбетова, Синан Озбек

Музей как инструмент формирования узнаваемости региона

На протяжении десяти-пятнадцати лет проблема музея и музейного дела становится актуальной. В статье рассмотрены место и роль музея в формировании имиджа региона. Одной из главных задач любой страны, как и Казахстана, является создание своего бренда, быть узнаваемым в мире. Подчеркнуто, что музеи Казахстана должны стать главным инструментом узнаваемости региона и страны, как Лувр, Эрмитаж и т.д. Чтобы определить роль и место музея в формировании имиджа региона, музей рассмотрен в пяти ракурсах: как культурный центр, как хранитель и трансформатор культурного наследия, как «инициатор» развития региона, как площадка культурных начал, как эталон жизненных стандартов.

Ключевые слова: музей, бренд, имидж, регион, культурное наследие, культура, современный музей, сохранение истории.

K.S. Yermaganbetova, Sinan Ozbek

Museum as an instrument of region recognition

During the period of ten or fifteen years, the problem of museum and museum activity becomes relevant. This article discusses the place and role of the museum in shaping the image of the region. One of the main tasks of any country including Kazakhstan is to create your own brand in order to be recognizable in the world. Therefore, the author believes that Kazakhstani museums should become a major instrument of recognition of the region and the country, as the Louvre, the Hermitage, etc. In order to determine the role and place of the museum in shaping the image of the region, the author considers five perspectives of museum: museum as a cultural center; museum as a guardian and transformer of cultural heritage; museum as «initiator» of the development of the region; the museum as an area for cultural beginnings; museum as a reference of living standard.

Keywords: Museum, brand, image, region, cultural heritage, culture and the contemporary Museum, preservation of history.

References

- 1 Faizulina, G. (2012). *Sovremenniy muzei v Kazakhstane: voprosy, fakty, mneniia* [Modern Museum in Kazakhstan: questions, facts, opinions]. LAP Lambert Publishing [in Russian].
- 2 *Kazakstan Respublikasynyn «Madeni mura» memlekettik bahdarlamasy* [Government program «Madenimura» — Cultural heritage of Kazakhstan]. Retrieved from <http://www.madenimura.kz> [in Kazakh].
- 3 Lobanova, V. (2011). *Muzei kak faktor razvitiia territorii* [The Museum as factor of development of the territory]. *Muzei i rehiion — The Museum and the region*. A.V. Lebedev (Ed.); Y.V. Dukelskiy (comp.). Moscow [in Russian].
- 4 Shlyakhtina, L.M. (2004). *Sovremennaiia metodolohiia realizatsii obrazovatelnoi funktsii muzeev* [Modern methodology of realization of educational function of museums]. *Vazhskii krai: istochnikovedenie, istoriia, kultura: issledovaniia i materialy — The vazhsky Krai: chronology, history, and culture: studies and materials, 2*. Vel'sk [in Russian].

- 5 Kagan, M.S. (1994). Muzei v sisteme kultury [The Museum in the culture system]. *Voprosy iskusstvovedeniya — Questions of Art history*, 4 [in Russian].
- 6 Sapanzha, O.S. (2007). Sovremennyi khudozhestvennyi muzei: na sluzhbe chelovechestvu ili cheloveku? [Contemporary art Museum: in the service of humanity or the man?] Proceedings from In search of the Museum's image: *Nauchnaia konferentsiia — Scientific conference*. Saint Petersburg. Retrieved from <http://ec-dejavu.ru> [in Russian]
- 7 Report of the Metropolitan new York Museum of Theodore Lowe, published in 1942. Retrieved from <http://articles.thewalters.org/theodore-low>.
- 8 Sapanzha, O.S. (2006). Vzaimodeistvie muzeia i posetitelia: voprosy Klassifikatsii [The Interaction of Museum and visitor: questions of classification] Proceedings from Museum audience. XXI century: *Konferentsiia k 80-letiiu Nauch.-prosvet. otd. — Conference on the 80th anniversary of Scientific-clearance secession*. Saint Petersburg: Izdatelstvo vosudarstvennogo Ermitazha [in Russian].
- 9 Kreymer, H. (1981). *Tsitadel avanhardizma: Niu-Iorkskii muzei sovremennogo iskusstva [The Citadel of the avant-garde: the new York Museum of modern Art]*. America, 291 [in Russian].
- 10 *Muzei i etnolohiia: seriia elektronnykh izdaniu Museum pro [Museum and Ethnology: a series of electronic publications Museum pro]*. E.L. Galkina, E.E. Kuzmina, N.A. Nikishin (Ed.). Moscow, 1997, 2.0 [in Russian].
- 11 *Kulbek Ergobek. Turkistan zhinahy [Turkistan Collection]*. 1 t. Turkestan, 2015 [in Kazakh].
- 12 *Ulytau oniri [Ulytau — the cradle of the nation]*. Retrieved from <http://e-history.kz> [in Kazakh].
- 13 Komlev, Yu.E. (2011). Muzei kak sotsialno-kulturnyi tsentr rehiona [The Museum as a socio-cultural center of the region]. *Analitika kulturolohii — Analytics of cultural science*, 20 [in Russian].
- 14 Zelenina, N.V., & Zelenina, E.V. *Muzei — sotsialnyi institut pamiati kak faktor formirovaniia natsionalnoi identichnosti [Museum — Institute of social memory as a factor of formation of national identity]*. Retrieved from ukros.ru/wp-content/uploads/2015/08/зеленина_зеленина.doc [in Russian]
- 15 Shelegina, O.N. (2011). Rol muzeev v formirovanii i transliatsii pozitivnoho imidzha Sibirskoho rehiona [The Role of museums in shaping and broadcasting the positive imiglucerase region]. *Vestnik Tomskoho hosudarstvennogo universiteta — Bulletin of the Tomsk state University*, 351 [in Russian].
- 16 *Kazakstan Respublikasynyn madeni saiasat tuzhyrymdamasy [The Concept of cultural policy of the Republic of Kazakhstan]*. Astana, 2014. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000998> [in Kazakh].